

Doğu Avrupa'da Devletçi Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya

Doç. Dr. Caner SANCAKTAR¹

¹Kocaeli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, caner.sancaktar@kocaeli.edu.tr , canersancaktar@hotmail.com

Özet: Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet hegemonyası altında devletçi sosyalist sistem uygulandı. Ekonomide devletçi planlı ekonomi, siyasal alanda ise komünist partiye dayalı tek partili sistem uygulandı. 1980'lerde Batı destekli liberal-muhafazakâr muhalefet güçlendi ve 1990'ların başında devletçi sosyalist sistem çöktü. Devletçi sosyalist sistem çöktükten sonra bu ülkelerde neoliberal ekonomi politikalar/reformlar uygulanarak kapitalizme geçildi. Gerçekleşen ekonomik değişim süreçleri (devletçi sosyalizmden kapitalizme geçiş) bu ülkeler için benzer ekonomik-politik özellikleri içerdi ve bezer ekonomik-politik sonuçları üretti. Makalede sırasıyla Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya'da neoliberal ekonomi politikalar/reformlar ve kapitalizme geçiş süreçleri incelendi. Sonuç bölümünde ise, söz konusu ülkelerde yaşanılmış olan kapitalizme geçiş süreçlerinin temel ekonomi-politik özellikleri ve sonuçları eleştirel biçimde açıklanıp analiz edildi.

Anahtar Kelimeler: Macaristan, Çekoslovakya, Polonya, devletçi sosyalizm, kapitalizme geçiş.

Transition to Capitalism From Statist Socialism in The Eastern Europe: Hungary, Czechoslovakia and Poland

Abstract: Statist socialist system was implemented in Hungary, Czechoslovakia and Poland after the Second World War under the Soviet hegemony. Statist planned economy was implemented in economic sphere and single-party system based on communist party was implemented in political sphere. Liberal - conservative opposition supported by the Western states developed in the 1980s and finally the statist socialist system was collapsed at the beginning of the 1990s. Transition into capitalism was conducted through neoliberal economic policies and reforms in these countries after the collapse of the statist socialist system. These economic transformation processes, transition to capitalism from statist socialism, included similar economic and political features and produced similar economic and political results in these countries. In the article, the neoliberal economic policies/reforms and the transition processes to capitalism in Hungary, Czechoslovakia and Poland are studied respectively. In the conclusion part of the article, the basic economic and political features and results of the transition processes to capitalism in these countries are explained and analyzed critically.

Keywords: Hungary, Czechoslovakia, Poland, statist socialism, transition to capitalism.

1. Giriş

Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletçi sosyalist sistem uygulandı. Ekonomide devletçi planlı ekonomi uygulanırken, siyasal alanda komünist partiye dayalı tek partili sistem uygulandı. Anti-komünist muhalif partiler, siyasetçiler, entelektüeller, dernekler ve basın-yayın kuruluşları SSCB'nin de müdahalesiyle bastırıldı. Özellikle muhalefet ve eleştirme hakkı/hürriyeti ortadan kaldırıldı. Böylece Doğu Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında otoriter komünist parti iktidarları oluşturuldu.

Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya'da Sovyet yardımlarına dayalı devletçi planlı ekonomi uygulandı. Dış politikada da Varşova Paktı'na katıldılar ve büyük ölçüde Moskova tarafından yönlendirildiler. Sovyet hegemonyasına ve komünist parti iktidarına karşı Macaristan'da 1956'da ve Çekoslovakya'da 1968'de toplumsal-siyasal isyan gerçekleştirildi. Ama her iki isyan Sovyet müdahalesi sonucunda sert biçimde

bastırıldı ve böylece Sovyet hegemonyası ile komünist parti iktidarları varlığını devam ettirdi.

Her ne kadar otoriter rejim uygulanmış ve özellikle eleştiri/muhalefet özgürlüğü sıkı biçimde kısıtlanmış olsa da, devletçi sosyalizm modeli ekonomide 1980'lere kadar önemli başarılar yakaladı. Sanayi, tarım ve hayvancılık sektörlerinde sürekli büyüme kaydedildi. Buna bağlı olarak 1980'lere kadar istihdam ve halkın refah seviyesi sürekli yükseldi. Devletçi planlı ekonomi ve Sovyet yardımları yoluyla sanayileşme hamlesi başlatıldı ve bu yolda önemli gelişme kaydedildi.

Ama 1980'lerde ekonomide gerileme ve dış borçlanma yaşandı. 1980 sonrasında yaşanan ekonomik gerileme nedeniyle halkın devletçi sosyalist sisteme olan güveni ve geleceğe olan umudu sarsıldı. Yani hem otoriter rejim hem de ekonomik kriz, beraberinde toplumsal ve siyasal krizi körükledi. Böylece Doğu Avrupa'daki tek parti iktidarları ve devletçi sosyalist sistem 1990'ların başında ekonomik-siyasal-toplumsal bunalım ortamında çöktü/çökertildi.

Doğu Avrupa ülkelerinde 1980'ler boyunca liberal ve muhafazakâr muhalefet güçlendi. Ekonomik sıkıntılar arttıkça neoliberal reformları ve kapitalizme geçişi savunanların sesi daha yüksek çıkmaya başladı. Bu 'liberal-muhafazakâr ses', Batılı merkez kapitalist devletler (özellikle ABD ile Almanya) tarafından büyük memnuniyetle karşılanıp destekledi. Batılı devletlerin desteği ve liberal-muhafazakâr muhalefetin mücadelesi sonucunda Doğu Avrupa'da tek partili devletçi sosyalist sistem 1980'lerin sonunda çöktü.

Devletçi sosyalist sistemler çöktükten sonra Macaristan, Çek-Slovakya ve Polonya'da geniş kapsamlı hızlı kapitalizme geçiş süreci yaşandı. Bu süreç, Batı destekli neoliberal iktisadi politikalar yoluyla gerçekleştirildi. Neoliberal politikalar/reformlar, doğrudan IMF, Dünya Bankası, ABD ve Batı Avrupa tarafından önerilip desteklendi.

Hızlı kapitalizme geçiş süreci beraberinde siyasal alanı ve dış politikayı da değiştirdi. Siyasette çok partili hayata geçirirken, dış politikada NATO ile AB'ye katılım süreci başlatıldı. Buna bağlı olarak Doğu Avrupa'da Rus etkisi azalırken, Amerikan ve Alman nüfuzu 1990 sonrasında artarak güçlendi. Böylece Macaristan, Polonya, Çek ve Slovakya'da kapitalizme geçiş sürecinde/sonucunda güçlü Amerikan-Alman hegemonyası oluştu.

2. Macaristan

Macaristan Halk Cumhuriyeti, diğer sosyalist ülkelere göre daha erken bir tarihte 1981 yılında kapitalizm yoluna girdi. Bu tarihte çıkarılan bir yasa, en fazla on beş işçi çalıştırabilen özel işletmelerin (ekonomik iş grupları) kurulmasına müsaade etti. Ayrıca daha önceden tarım alanıyla sınırlı olan özel işletmelerin faaliyet alanları genişletildi (Knight, 1983, s. 66-67; Csillag, 1995, s. 89). Böylece kapitalist üretim tarzının temel özellikleri olan üretim araçlarında özel mülkiyetin, özel girişimlerin ve kapitalist-işçi (sermaye-emek) ilişkisinin önü açılmış oldu Macar ekonomisinde.

Macaristan 1982'de IMF'ye üye oldu ve böylece Macar ekonomisi Sovyet etkisinde çıkıp kapitalist Batı etkisine girmeye başladı. 1988 yılına gelindiğinde Avrupa Topluluğu ile Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma çerçevesinde dış ticaret üzerindeki devlet tekeli kaldırıldı ve iki yıl içinde ithalatın %90'ı serbestleştirildi (Sezer ve Çeşmecioğlu, 1998, s. 19, 25).

Finans alanında Ulusal Banka'nın tekeli 1987 yılında sona erdirildi, özel bankaların kurulmasına müsaade edildi ve dört yıl içinde 38 özel banka kuruldu. 1988-

1989 yıllarında özel mülkiyet hakları tanındı, özel işletme kurmanın yasal zemini geliştirildi ve yabancı sermaye girişi serbest bırakıldı. 1989'da ülkede bulunan yabancı sermayeli özel işletme sayısı 1.332'yi buldu.

1988'de özelleştirme programı kapsamında devlet işletmeleri önce şirketleştirildi, ardından hisse senetleri piyasaya sürüldü. Bu tarihte 59 milyar Forint ve 1989'da 54 milyar Forint tutarında hisse sentisi satıldı. 1980'lerin başından itibaren ticaret, restoran, kafe gibi hizmet birimleri kiralama ve kontrat sistemiyle özelleştirilmeye başlandı. 1993'e kadar 77.000 büyük, 87.000 orta ve 663.000 küçük ölçekli özel işletme kuruldu (Berend, 1996, s. 323-324; Csillag, 1995, s. 91, 102).

1980'li yıllarda ekonomik liberalleşme yaşanırken eş zamanlı olarak siyasal-toplumsal alanda liberal muhalefet, hem Macar Sosyalist İşçi Partisi içinde hem de entelektüel çevrelerde hızla gelişti. Bunun önemli bir sonucu olarak, 1985-1986 yıllarında Sosyalist İşçi Partisi üyesi olmayan bağımsız adayların parlamentoya girmelerine müsaade edildi (Lewis, 2000, s. 42).

1988 yılına gelindiğinde ülkede üç liberal muhalif hareket/örgüt iyice güçlenmiş durumdaydı: Genç Demokratlar Federasyonu, Özgür Demokratlar Birliği, Macar Demokratik Forumu. Bu örgütler Mart 1988'de Sosyalist İşçi Partisi iktidarına karşı sokak gösterileri başlattılar. Hem parti içindeki liberal hizipten, hem de toplumdan gelen baskılar neticesinde komünist lider Janos Kadar Mayıs ayında görevinden istifa etti. Ardından reformist liberal Karoly Grosz, Sosyalist İşçi Partisi Genel Sekreteri seçildi. Aralıkta Parti Merkez Komitesi, yeni partilerin kurulmasına izin verileceğini duyurdu.

Grosz başkanlığında son Sosyalist İşçi Partisi Kongresi Ekim 1989'da toplandı. Kongrede, partinin adındaki "İşçi" ibaresi kaldırıldı. Siyasal alanda çok partili parlamenter sistemi, ekonomik alanda serbest piyasa ekonomisini ve sosyal devlet anlayışını benimseyen yeni bir parti programı kabul edildi. Kongrenin hemen ardından Macaristan Meclisi anayasada değişiklik yaparak çok partili seçimlerin düzenlenmesine karar verdi ve devletin adını Macaristan Cumhuriyeti olarak değiştirdi. Hâlihazırdaki Meclis kendisini feshedip yeni seçimlere gidildi. (Macaristan'da 1980 sonrası siyasal değişim hakkında bkz. Reisch, 1992, s. 443-449; Barany, 1992, s. 450-453; Judt, 2007, 608-610; Sezer ve Çeşmecioğlu, 1998, s. 7).

Nisan-Mart 1990 seçimlerinde Sosyalist Parti oyların %10,9'unu ve parlamentodaki sandalyelerin %8,6'sını alırken, Macar Demokratik

Formu oyların %24,7'sini ve sandalyelerin %42,5'ini almayı başardı (Millard, 2004, s. 42, 44).

Böylece Sosyalist Parti iktidarı yıkıldı ve seçimden birinci çıkan Macar Demokratik Formu ilk anti-komünist hükümeti kurdu. Jozef Antall liderliğindeki liberal hükümet, dokuz yıl önce 1981'de başlamış olan kapitalizme geçiş sürecini 1990 sonrasında hızlandırdı. Mülkiyet reformu ve özelleştirme, yeni hükümetin en önemli ekonomi programını oluşturdu (Csillag, 1995, s. 97).

Antall hükümeti, ilk iş olarak 'Mülkiyet ve Özelleştirme' başlıklı programını hazırladı. Ardından 1991'de IMF ile üç yıllık ekonomik reform programı anlaşması ve AB ile Ortaklık Anlaşması imzalandı. Her iki anlaşma, Macar hükümetini neoliberal reformları uygulama yükümlülüğü altına soktu. Bu tarihten itibaren özelleştirme, fiyatların serbestleştirilmesi, yabancı sermaye girişinin kolaylaştırılması, kamu yatırım ve hizmetlerinin kısılması ve devlet sübvansiyonlarının sona erdirilmesi politikaları uygulandı.

Özelleştirme çalışmaları, Macaristan Özelleştirme Dairesi tarafından yürütüldü. Devlet işletmelerinin hisse senetleri satılığa çıkarıldı. İşletme çalışanlarına indirimli satışlar yapıldı. Bu süreç, işletme yöneticilerinin kontrolünde gerçekleştirildi. Böylece teknokrasinin ekonomideki gücü arttı. Yani bir çeşit 'nomenklatura özelleştirme' yapıldı. Ayrıca devletleştirilmiş olan mülkler eski sahiplerine geri iade edildi veya tazminatlar ödendi (Bkz. Csillag, 1995, s. 98-111).

Uygulanan neoliberal reformlar ve kapitalizme hızlı geçiş süreci yüksek enflasyon, işsizlik artışı ve yoksullaşma ile sonuçlanınca 1994'te yapılan ikinci çok partili seçimleri Sosyalist Parti kazandı. Sosyalist Parti, yeni koalisyon hükümetini Özgür Demokratlar Birliği ile birlikte kurdu. Marxist-Komünist kimliğini Ekim 1989'da resmen terk ederek liberalleşen 'Sosyalist' Parti, neoliberal reformlar üzerinden kapitalizme geçiş sürecini devam ettirdi.

Özelleştirmeler 1994'ten itibaren hız kazandı. 1995'te yeni bir Özelleştirme Yasası çıkarıldı. Devlet işletmelerinin özelleştirilmesi süreci büyük ölçüde bizzat işletme yöneticileri (teknokratlar/nomenklatura) tarafından gerçekleştirildi. Devlet işletmelerinin yarısından fazlası, ya doğrudan teknokratların kurdukları özel şirketler tarafından, ya da teknokratların ortak veya üst düzey yönetici oldukları yabancı şirketler tarafından son derece düşük fiyatlarla satın alındı. 1997 yılına gelindiğinde özel sektörün GSMH içindeki payı %80'i buldu. Tarım sektöründe devletin payı 1996 yılına gelindiğinde %46'ya düştü.

Perakende ticarete ise özel sektörün payı 1997'de %65'e yükseldi.

1990'da 19 banka ve 23 broker firmasını içeren Budapeşte Borsası kuruldu. AB normlarına göre hazırlanan yeni Bankalar Kanunu 1991'de uygulamaya sokuldu. 1994'te Dünya Bankası ile birlikte bankacılık sektöründe yeniden yapılanma çalışması başlatıldı. Bu ortak çalışma çerçevesinde devlet bankalarının özelleştirilmesine hız verildi. 1998 yılına gelindiğinde bankacılık sektörünün %85'i özelleştirilmiş durumdaydı. Yabancı sermaye Macar finans piyasasına oldukça ilgi gösterdi. 1998'de Budapeşte Borsası'nda işlem gören sermayenin %70'i Alman, İngiliz, Fransız, Avusturya ve Amerikan menşeliydi.

Kapitalizme geçiş süreciyle birlikte Macaristan'ın en büyük ticaret ortağı AB ülkeleri oldu. Macar dış ticaretinde Doğu Avrupa ülkelerinin payı 1985-1995 döneminde hızla düştü. Ayrıca Şirketler Yasası, Yatırımlar Yasası, Özelleştirme Yasası ve Mümessillik Yasası yabancı sermaye girişin kolaylaştırdı ve yabancı sermayeye çeşitli teşvikler sundu.

1996 yılına gelindiğinde dünyanın en büyük 40 çok uluslu şirketin 30'unun Macaristan'da yatırımı bulunuyordu. General Motors, Suzuki ve Opel bunlardan bazılarıdır. Ülkenin en karlı işletmeleri yabancı şirketler tarafından satın alındı. Örneğin; 20 Aralık 1993'te bir Amerikan – Alman Konsorsiyumu 875 milyon dolar karşılığında Macaristan Devlet Telefonu'nun %30'unu satın aldı. 1992-1997 döneminde ülkede gerçekleştirilen yabancı sermaye yatırımı 17,5 milyar doları aştı. 2000'e gelindiğinde ise bu rakam 20 milyar doları buldu (Vachudova, 2008, s. 190).

Yabancı yatırımlar içinde en fazla paya sahip olan ilk beş ülke sırasıyla Almanya, Avusturya, Hollanda, Fransa ve ABD oldu. 1996'da toplam 25 binden fazla yabancı firma ülkede faal durumdaydı. Bunların başında Alman ve Amerikan firmaları geliyordu (Bkz. Sezer ve Çeşmecioğlu, 1998, s. 8-29, 63-99; Berend, 1996, 325-326).

Ülkeye gelen yabancı yatırımlara rağmen Macar ekonomisinde GSYİH 1990-1997 döneminde %7 azaldı (Turan, 2006, s. 42). Yoksulluk, işsizlik ve gelir eşitsizliği arttı. Yeni bir kapitalist sınıf giderek servetleriyle şişerken çoğunluk yoksulluğa gömüldü. Kapitalizme geçiş süreci eski sosyal güvenlik sistemini yıktı, ama yerine yeni kapsamlı bir güvenlik sistemini koymadı. Bu durum, halkın sosyal güvenlik ve refah seviyesini radikal biçimde aniden düşürdü. 1994'te bir Macar yazar, "artık bir toplumsal güvenlik ağı yok... O zamanlar (sosyalizm döneminde) en azından bu vardı. Çok kötü işten çıkarmalar oluyor. Parası ödenmezse elektrikleri

kesiveriyorlar" diye yakınmaktaydı (Aktaran Mazower, 2008, s. 452).

3. Çekoslovakya

Çekoslovakya Sosyalist Cumhuriyeti'nde liberal muhalefet 1960'lı yılların ikinci yarısında güçlendi. 5 Ocak 1968'de Çekoslovakya Komünist Partisi Merkez Komitesi, Stalinist Novotny'in yerine liberal reformist Alexander Dubček'i Genel Sekreter seçti. Akabinde Novotny 22 Mart'ta devlet başkanlığı görevinden istifa etmek zorunda kaldı ve yerine bir başka liberal reformist General Ludvik Sloboda seçildi. Böylece Stalinistlerin ve SSCB yandaşlarının devlet-parti organlarından ve toplumsal örgütlerden (Devrimci Sendika Hareketi, Çekoslovakya Gençlik Birliği, vb...) tasfiye süreci başladı. Nisan ayında Komünist Parti Prezidyumu, Eylem Programı'nı kabul etti. Program, Çekoslovakya'nın özgün koşullarına uygun yeni bir ulusal demokratik sosyalist model oluşturmayı vaat ediyordu. Bu bağlamda ekonomi, devlet-parti yönetimi ve sivil toplum alanlarında devletçi Stalinist model terk edilmeye ve liberal reformlar yapılmaya başlandı. Anti-komünist yeni dernekler, kulüpler, gazeteler, dergiler ve radyo kanalları açılmaya başladı. Daha da önemlisi, piyasa yönelimli yeni bir ekonomi modeli arayışı başladı ve siyasal alanda Komünist Parti'ye muhalif Sosyal Demokrat Parti oluşumu hızlandı.

Temmuz ayında toplanan Varşova Paketi Konferansı'na Çekoslovakya katılmadı. Konferansta, Çekoslovakya'daki liberalleşme süreci sert dille eleştirildi ve "Karşı Devrimin Örgütsel ve Siyasal Platformu" başlıklı bir mektup Çekoslovakya Komünist Partisi'ne gönderildi. Sert eleştiri ve uyarıya rağmen söz konusu liberal reformlar devam ettirilince, SSCB, Polonya, Macaristan ve Doğu Almanya orduları (toplam 600 bin asker) 20-21 Ağustos 1968'de Çekoslovakya'yı işgal etti.

Askeri müdahale/işgal, liberal reformistleri ve Dubček taraftarlarını parti-devlet yönetiminden ve toplumsal örgütlerden uzaklaştırdı. Bunlardan 47'si tutuklandı. 27 Ekim 1968 tarihli anayasa değişikliği, ülkenin yönetim yapısını, Çek Sosyalist Cumhuriyeti ile Slovakya Sosyalist Cumhuriyeti olmak üzere iki federe cumhuriyetten oluşan federasyona dönüştürdü.

Moskova'nın baskısı neticesinde Dubček, 17 Nisan 1969'da parti genel sekreterliği görevinden ayrılarak yerini Gustav Husak'a bıraktı. Husak yönetimi, ülkede yeni bir 'Stalinizasyon-Sovyetizasyon' süreci başlattı. 1970'li yıllar boyunca liberal sanatçılar, yazarlar ve akademisyenler sansürlendi. Muhalif dernek, kulüp, gazete ve dergilerin açılması

yasaklandı. Ekonomide devletçi merkezi planlama uygulandı ve dış politikada SSCB'ye bağlılık arttı.

Liberal-milliyetçi-muhafazakâr muhalefet ve Batılı devletler, 1968 Müdahalesi'ni işgal olarak değerlendirdiler. SSCB ve Varşova Paketi ise, Dubček'i, 'Batılı emperyalist devletlerin desteğini alarak karşı devrim girişiminde bulunmakla' ve 'Çekoslovakya proletaryasına ihanet etmekle' suçladı. Dolayısıyla 'sosyalist Çekoslovakya'da karşı devrim sürecini engellemek' amacıyla böyle bir müdahalenin yapıldığı açıklandı. (Bkz. Suda, 1992, s. 217-222; Judt, 2007, s. 436-447; Rothschild, 1989, s. 166-173).

Fakat askeri müdahale/işgal Çekoslovakya'daki muhalefeti tamamıyla ezemedi. Liberal, milliyetçi ve muhafazakâr muhalefet 1970'ler boyunca toparlandı, örgütlendi ve giderek güçlendi.

21 Ağustos 1969'da parti içinden ve dışından muhaliflerin imzasını taşıyan ve askeri müdahaleyi/işgali eleştiren on maddelik manifesto yayınlandı. 28 Ekim 1970'te Çekoslovak Yurttaşları Sosyalist Hareketi ilk manifestosunu yayınladı. Üç ay sonra da Eylem Programı'nı açıkladı. Çekoslovakya Komünist Partisi'nden kovulan muhalifler, 'İşçiler ve Çekoslovakya Komünist Partisi'nin Yasal Olarak Seçilmiş Görevlileri' adı altında örgütlendiler. Dönemin önde gelen Çek yazarlar, siyasi tutukluların serbest bırakılmasını talep eden dilekçeyi Aralık 1972'de Cumhurbaşkanı'na sundular. 21 Ağustos 1973'te Çekoslovak Yurttaşları Sosyalist Hareketi tarafından yeni bir bildiri yayınlandı. Bildiride; işgale ve siyasi baskıya son verilmesi, siyasi ve ekonomik reformların yapılması, siyasi kararlara halkın katılımının sağlanması, toplumsal uzlaşmanın sağlanması, iktidar ile muhalefet arasında diyalog kurulması ve halkın güvenine sahip yeni bir hükümetin kurulması talep edildi. (Siyasal muhalefet hakkında bkz. Pelikan, 1984, s. 145-234).

243 yazar, sanatçı, akademisyen ve siyasetçi tarafından imzalı bir bildiri Batı Alman gazetelerinde 6 Ocak 1977 tarihinde yayınlandı. '77 Bildirisi' olarak anılan bu bildiri, komünist partiyi ve hükümeti, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı göstermemekle suçladı ve demokratikleşme talebinde bulundu. Bildiriye imza atanların sayısı kısa sürede 1.621'i buldu. Hükümetin imzacılara karşı tepkisi sert oldu (Judt, 2007, s. 569-570).

1980'li yıllar boyunca anti-komünist muhalefet sadece aydınlar ve sivil toplum içinde değil, aynı zamanda parti-devlet bürokrasisi içinde de hızla gelişti. Toplumsal muhalefet, Vaclav Havel'in liderliğinde Sivil Forum bünyesinde örgütlenmişti. Sivil Forum ve Havel, 1980'li yıllarda toplumsal muhalefetin liderliğini üstlendi ve toplumu

Komünist Parti iktidarına karşı örgütleyip harekete geçirdi.

Ayrıca bu dönemde Katolik Kilisesi de önemli bir muhalefet merkezi haline geldi. Aralık 1987'de 500 bin Katolik, 'din özgürlüğü' talep eden dilekçeyi hükümete sundu. Muhalefetin baskısına daha fazla dayanamayan komünist lider Gustav Husak, 17 Aralık 1987'de parti genel sekreterliği görevinden istifa etmek zorunda kaldı ve yerine liberal reformist Miloš Jakes seçildi.

İlk antikomünist kitlesel gösteriyi, Slovakyalı Katolikler Bratislava'da 25 Mart 1988'de düzenlediler. Kitlesel gösteriler özellikle 16 Kasım - 29 Aralık 1989 aralığında doruğa ulaştı. Ordu ve polis gösterilere müdahalesi sert olmadı, gösterilere göz yumuldu. Sokaklarda gösteriler artarken, parti içindeki antikomünist liberal, milliyetçi ve muhafazakâr üyeler de kitlesel biçimde istifa ettiler.

Gösteriler ve istifalar neticesinde 29 Kasım 1989'da Federal Meclis, Marksist-Leninist düşünceyi devletin resmi ideolojisi olarak kabul eden ve Komünist Parti'nin liderlik rolünü tarif eden anayasal maddeyi iptal etti. Komünist Parti ile Sivil Forum'un anlaşması üzerine, 10 Aralık 1989'da Marian Calfa başkanlığında komünistlerin azınlıkta olduğu bir hükümet kuruldu ve aynı gün Cumhurbaşkanı Husak görevinden istifa etti. Federal Meclis, 1968 Müdahalesi ile görevinden uzaklaştırılmış olan Dubček'i 28 Aralık'ta Meclis Başkanı seçti. Ertesi gün, sıkı bir antikomünist olan Havel, Federal Meclis tarafından Cumhurbaşkanı seçildi. Ayrıca Federal Meclis, devletin adını 'Çek ve Slovak Federal Cumhuriyeti' olarak değiştirdi. (Bkz. Pehe, 1992, s. 346-351; Havel, 1992, s. 371-377; Kusin, 1992, s. 377-381; Martin, 1992, s. 381-387; Judt, 2007, s. 616-621).

İlk çok partili seçimler Haziran 1990'da düzenlendi. Çek bölgesinde Sivil Forum (%49,5 oy, %63,5 sandalye), Slovakya bölgesinde ise Halk Partisi (%29,3 oy, %32 sandalye) seçimleri kazandı. Çekoslovakya Komünist Partisi, seçim öncesinde Bohemya-Moravya Komünist Partisi ve Slovakya Komünist Partisi olarak ikiye bölünmüştü. Bunlardan ilki, Çek'te %13,2 oy ve %16 sandalye ile ikinci olurken, diğeri, Slovakya'da %13,3 oy ve %14,6 sandalye ile ancak dördüncü sırada yer alabildi.

Seçim sonrasında partilerde bölünmeler yaşandı. Çek bölgesinde Sivil Forum'dan kopan bir grup Vaclav Klaus liderliğinde Sivil Demokratik Parti'yi kurarken, Slovakya'da Halk Partisi'nden ayrılanlar Vladimir Meciar liderliğinde Demokratik Slovakya Hareketi'ni kurdu. Bu iki yeni parti, hem aşırı milliyetçiydi, hem de hızlı kapitalizme geçişi

savunuyordu. Her iki parti, kendi bölgelerinde yeni yeni ortaya çıkmakta olan girişimci-tüccar sınıfı temsil ediyordu.

Çek'te Bohemya-Moravya Komünist Partisi, adını 'Sol Blok' olarak değiştirdi. Slovakya Komünist Partisi ise 'Demokratik Sol Parti' adını aldı. Böylece her iki bölgede komünist parti resmen ortadan kalkmış oldu.

Seçim sonrasında oluşan yeni Federal Meclis, daha ilk günden itibaren çalışamaz durumdaydı. Çünkü her iki bölgenin milliyetçi partileri birbirlerinin tekliflerini veto ediyorlardı. Böylece Haziran 1992'de ikinci defa çok partili seçime gidildi. Çek'te Vaclav Klaus'un Sivil Demokratik Partisi (%29,7 oy, %38 sandalye) ve Slovakya'da Vladimir Meciar'ın Demokratik Slovakya Hareketi (%37,2 oy, %49,3 sandalye) seçimleri kazandı. Bölünmüş ve sosyal demokrasiye dönmüş olan eski komünistler ise, her iki bölgede ikinci parti oldu: Çek'te %14 oy ve %17,5 sandalye, Slovakya'da %14,7 oy ve %19,3 sandalye (Bkz. Agh, 1998, s. 117-130).

Her iki bölgede milliyetçi liberal politikacılar (Çek'te Vaclav Klaus, Slovakya'da Vladimir Meciar) iktidara gelince Çekoslovakya için parçalanma süreci başlatıldı: 17 Temmuz 1992'de Slovakya Meclisi bağımsızlık bildirisini kabul etti. Bölünmeye karşı olan Cumhurbaşkanı Vaclav Havel bunun üzerine istifasını açıkladı. Çek milliyetçi liberal lider Klaus ile Slovak milliyetçi liberal lider Meciar, 26 Ağustos'ta Bratislava'da bir araya gelerek Çekoslovakya'yı ikiye bölme konusunda anlaştilar. 31 Ağustos'ta Slovak Meclisi yeni Slovakya Anayasası'nı kabul etti.

Eylül ayında yapılan geniş kapsamlı resmi kamuoyu yoklamasına göre, Çek ve Slovak bölgelerinde halkların %64'ü ve %63'ü federal birlikten yanaydı. Federal birliğin devamını savunan Havel, kamuoyu yoklamasından aldığı güçle ayrılma kararının referanduma götürülmesini önerdi. Bu talep, iki bölgenin milliyetçi liberal liderleri ve hükümetleri tarafından reddedildi. 25 Kasım 1992'de Federal Meclis, federasyonun, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya Cumhuriyeti olarak ikiye bölünmesi yönünde karar aldı. Bu karar, 1 Ocak 1993'te resmen yürürlüğe girdi.

Milliyetçi liberal Klaus ve Meciar iktidarlara, iki halkın birlikte yaşama iradesine rağmen ülkeyi ve toplumu ikiye böldü. Bu hayati bölünme kararı referanduma dahi sunulmadı. Yani Çekoslovakya vatandaşları, Çekoslovakya'nın bölünmesi konusunda karar alma sürecine dâhil edilmediler. Bölünme kararı, Çek-Slovak halkları tarafından değil, Çek-Slovak milliyetçi liberal siyasetçileri tarafından alındı.

Klaus iktidarına ve Çek milliyetçilerine göre, yoksul Slovaklar Çeklerin sırtında ağır bir yükü ve bu

yükten acilen kurtulmak gerekiyordu. Slovakya olmadan kapitalizme geçiş daha başarılı biçimde tamamlanacak ve AB'ye katılım daha çabuk olacaktı. Meciar iktidarına ve Slovak milliyetçiliğine göre ise, Çekoslovakya, Slovak ulusunu asimile etmek ve sömürmek amacıyla Çekler tarafından kurulmuş yapay bir devlettir. Dolayısıyla, Slovak ulusunun bağımsız olması ve gelişip güçlenmesi için Çeklerden ayrılıp Slovak ulus devletini kurmak gerekiyordu.

Yani Çek milliyetçiliğine göre 'Slovaklar, Çekya üzerinde yüküdür'. Slovak milliyetçiliğine göre ise 'Çekler, Slovakya üzerinde sömürgeci'dir'. Dolayısıyla 'ayrılma', her iki tarafın milliyetçi siyasetçilerine göre 'en hayırlı çözüm' idi. Böylece "*Çekoslovakya'nın sona ermesi*", iki halkın birlikte yaşam istemine karşı, "*iki milliyetçi ve sabit fikirli elitlerin çatışmasının doğrudan sonucu oldu*" (Bkz. Agh, 1998, s. 139).

Ayrılık sonrasında Slovakya kendi içinde 'Macar sorunu' ile karşılaştı: 5,5 milyonluk küçük zayıf Slovakya'nın 600 binini Macar azınlık oluşturuyordu. Macar azınlığın milliyetçi siyasi liderleri, Slovakya'dan ayrılıp Macaristan ile birleşmek için harekete geçtiler. Çünkü Macar milliyetçiliğine göre, 'eğer Slovakların federal birlikten (Çekoslovakya'dan) ayrılma hakları var ise, Slovakya içinde yaşayan Macar azınlığın da Slovakya'dan ayrılma hakkı vardı.' Slovak – Macar anlaşmazlığı, ancak AB'nin arabuluculuğu ve Slovakya ile Macaristan'ın eş zamanlı olarak AB'ye entegrasyonları çerçevesinde çözüme bağlanabildi. (Bkz. Agh, 1998, s. 132-140; Judt, 2007, s. 659-664; Berend, 1996, s. 370-371; Stojanovic, 1997, s. 125-126).

Çekoslovakya'da kapitalizme geçiş süreci, bölünmeden üç yıl önce 1990'da başlatıldı. Geçiş süreci, her iki bölgede uygulanan neoliberal politikalar yoluyla gerçekleştirildi (Bkz. Sezer ve Çeşmecioğlu, 1998, s. 11-36; Sezer ve Ünsal, 1998, s. 16-55, 75-76, 98-99; Apathy, 1995, s. 73-88; Berend, 1996, s. 330-331).

Ekonomide özel mülkiyetin, özel teşebbüsün ve özelleştirmelerin ön hazırlığı olarak Nisan 1990'da anayasada önemli değişiklikler yapıldı. Ekonomi Yasası, özel girişimlerin ve özel mülkiyetin lehine genişletildi. Anonim şirketlerin ve yabancı sermayeli şirketlerin kurulmasına müsaade edildi. Devlet sektörü ile özel sektör arasındaki ayrımcılığa son verildi ve her iki sektöre aynı hukuki güvenceler sunuldu. Özel girişimlerde çalıştırılabilecek işçi sayısı ve özel mülk edinme miktarı ile ilgili yasal sınırlandırmalar kaldırıldı. Tüzel kişilere şirket kurma izni veren Halka Açık Şirket Yasası çıkarıldı. Bu yeni düzenlemeler özel girişimlerin önünü açınca Haziran ayına kadar özel şirket sayısı yarım milyonu aştı.

Mart 1990'da Maliye Bakanlığı bünyesinde Özelleştirme Komisyonu oluşturuldu. Komisyonun hazırladığı özelleştirme planı, 'Ekonomide Radikal Reform Stratejisi' olarak adlandırıldı. Bu strateji çerçevesinde 1 Mayıs'ta yeni Devlet İşletmeleri Yasası çıkarıldı. Bu yasaya göre devlet işletmeleri kapatılabilir, tüzel veya özel kişilere satılabilir, kiraya verilebilir, anonim ortaklığa dönüştürülebilir ve hatta bedelsiz olarak devredilebilir. Böylece özelleştirmelerin önü açılmış oldu. 1 Mayıs İşçi Bayramı'nda çıkarılan bu yasa, işletme ile ilgili kararların alınmasına işçilerin katılmalarını yasakladı. Oysa eski sosyalist dönemde işletmelerin yönetilmesi sürecine işçiler katılabiliyorlardı. Yani 1 Mayıs İşçi Bayramı'nda çıkarılan Devlet İşletmeleri Yasası, işçileri karar alma sürecinden defederek adeta işçi sınıfına darbe yaptı.

Ekim ayında Yeniden Özelleştirme ve Küçük Özelleştirme yasaları çıkarıldı. Bunlardan ilki, 1948 sonrasında devletleştirilmiş olan mülkiyetlerin (yaklaşık 70 bin mülkün) eski sahiplerine iade edilmesini veya bu mülkler için tazminat ödenmesini düzenledi. Bu yasa, 1948 öncesinde devletleştirilmiş olan mülkleri kapsamıyordu. Oysa devletleştirmenin en önemli kısmı, Komünist Parti'nin yeni iktidara geldiği 1945-1948 yıllarında yapılmıştı.

Küçük Özelleştirme Yasası, adından da anlaşılacağı gibi küçük çaplı devlet işletmelerinin, belediyeler tarafından işletilen hizmet birimlerinin ve perakende ticaret mağazalarının özelleştirilmesini düzenledi. Özelleştirme Bakanlığı ve yerel Özelleştirme Komisyonları tarafından yürütülen küçük özelleştirmeler, Ocak 1991'de başlatıldı ve 1992 sonuna kadar tamamlandı.

Geniş kapsamlı özelleştirmeleri yapacak olan Büyük Özelleştirme Yasası, Şubat 1991'de çıkarıldı ve 1 Nisan'da yürürlüğe girdi. Büyük devlet işletmeleri, Devlet Mülkiyeti Fonu, Çek Mülkiyet Fonu ve Slovakya Mülkiyet Fonu eliyle özelleştirme sürecine sokuldu. Büyük kamu işletmelerinin satışı; müşteri ile yapılan anlaşma, açık arttırma veya hisse senetlerinin halka arzı yoluyla yapıldı. Üçüncü yönteme göre, hükümet önce piyasaya özelleştirme kuponları sürdü. Bu kuponları satın alan vatandaşlar, özelleştirme listesinde yer alan işletmelerin hisse senetlerini ellerindeki kuponlarla satın aldılar. Bu yöntem kapsamında Çek hükümeti, toplam 5,5 milyar dolarlık hisse senetlerini özelleştirme kuponları karşılığında satışa çıkardı. Aynı yöntemi Slovak hükümet Eylül 1994'te 319 işletme için başlattı (Demirkan, 1995, s. 10).

1998 yılına kadar Çek'te devlet işletmelerinin %80'i özelleştirildi ve böylece GSYİH içinde özel sektörün

payı 2/3'e yükseldi. Slovakya'da ise özel sektörün toplam istihdam içindeki payı 1995'te %50'ye ulaştı. 1998 yılına gelindiğinde sanayi, inşaat, perakende ticaret ve karayolu taşımacılığı sektörlerinde özel kesimin payı Slovakya'da sırasıyla %72,8, %81,8, %95,8 ve %82,7 olarak gerçekleşti. Tüm iktisadi faaliyetler içinde özel sektörün payı 1989'da sadece %5 iken, 1998'a gelindiğinde %75'e yükseldi.

Ocak 1992'de özel bankaların kurulmasına ve yabancı bankaların ülkeye girmelerine izin verildi. 1998'de Çek'te 24 yabancı banka mevcuttu. Slovakya'da ise 1992-1996 döneminde 9 yabancı banka açıldı. Ayrıca serbest özel finans piyasasını geliştirmek amacıyla Prag Borsası 1993'te faaliyete geçti.

Nisan 1990'dan itibaren yabancı sermayenin girişine müsaade edildi. Yabancı sermayeli şirketler ilk olarak eğitim, turizm ve pazarlama alanlarında faaliyet gösterdiler. Akabinde diğer sektörlerde yabancı sermaye girip yerleşti. 1990-1998 döneminde Çek'te toplam 8,3 milyar dolar tutarında yabancı yatırım yapıldı. Dünya Bankası'nın 2002 yılı verilerine göre, 1990-2000 döneminde Çek'te gerçekleşen yabancı doğrudan yatırımların toplam tutarı 22,5 milyar doları buldu (Vachudova, 2008, s. 190).

1998 yılına kadar Çek'te açılan yabancı sermayeli firma sayısı 47 bini buldu. Bunlardan bazıları Ford, Motorola, Nestle, Renault, Siemens, Volkswagen, Procter&Gamble, Shell, Pepsi-Cola, Coca-Cola, McDonald's, Phillip Morris gibi Batılı ülkelere ait büyük şirketlerdir. Çek'teki yabancı yatırımlar içinde en fazla paya sahip olan ilk sekiz ülke sırasıyla Almanya, Hollanda, ABD, İsviçre, Fransa, Avusturya, İngiltere ve İtalya oldu.

Slovakya'da ise 1998 yılına kadar toplam 1 milyar dolar, 2000 yılına kadar ise 2,5 milyar dolar yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirildi (Vachudova, 2008, s. 190). 1998'e kadar 9.717 yabancı firma açıldı. Bunlardan bazıları Volkswagen, Coca-Cola, Pepsi-Cola, Citibank, Bank Austria, Shell, Samsung, Henkel gibi dev Batılı şirketlerdir. Slovakya'da en fazla yatırım gerçekleştiren ilk altı ülke sırasıyla Avusturya, Almanya, ABD, İngiltere, Hollanda ve Fransa oldu.

Çek-Slovakya piyasasına giren yabancı şirketler özelleştirme sürecinden büyük paylar elde ettiler. Örneğin Amerikan Phillip Morris şirketi tütün işletmesi Tabak Kutna Hora'yı, Japon -Belçika ortaklığı cam fabrikası Sklo Union'u ve Alman devi Volkswagen otomobil fabrikası Skoda'yı satın aldı.

1990'dan itibaren iç ve dış ticaret serbestleştirildi. Bunun sonucunda Çek-Slovak dış ticaretinde Batı

Avrupa ülkelerinin payı hızla artarken, Doğu Avrupa ülkelerinin payı düştü. 1990'lı yıllarda her iki ülkenin en önemli dış ticaret ortağı Almanya oldu. Batı Avrupa'dan yapılan yoğun ithalat neticesinde her iki ülke dış ticaret açığı vermeye başladı. Çek-Slovak piyasası Batı Avrupa markaları ile dolup taşı. Kapitalizme geçiş sürecinde üretim ve ihracat azalırken, tüketim ve ithalat arttı. Kapitalist tüketim kültürü beraberinde Batılı şirketlerin kontrol ettiği alış-veriş merkezlerini doğurdu. Örneğin Bratislava'nın en büyük alış-veriş merkezini İngiliz TESCO şirketi kurup işletti.

1991'de Çek Kronu %75 devalüe edildi ve 1995'te tam konvertible hale getirildi. Aynı şekilde Slovak parası (Koruna) da devalüe ve konvertible edildi. Her iki ülkede fiyatlar üzerinde devlet kontrolü 1991'de kaldırıldı ve ürünlerin %90'ının fiyatı serbest piyasada belirlenmeye başlandı. Bu durum 1995'e kadar hızlı enflasyon artışına neden oldu. Bu yıldan sonra enflasyon kısmen düşüşe geçti.

Her iki ülkede kamu yatırımları ve hizmetleri 1990'dan itibaren azaltıldı. Ayrıca 1992'den itibaren tarım sektörüne verilen devlet sübvansiyonları kesildi. Bu durum, Çek-Slovak tarım üretimini önemli ölçüde gerilettiler. 1990 - 1995 döneminde Slovakya ve Çek'te GSYİH yaklaşık %14 azaldı. 1995'ten sonra ise kısmen büyüme kaydedildi (Turan, 2006, s. 42).

4. Polonya

Polonya Birleşik İşçi Partisi iktidarına karşı 1980'de Lech Walesa liderliğinde Dayanışma Sendikası örgütlendi (Bkz. Walesa, 1988). 1980 -1981 yıllarında hükümet ile Dayanışma Sendikası arasında işçi hakları konusunda pazarlıklar sürdürüldü. Pazarlıklardan arzu edilen sonuç alınamayınca kitlesel gösteriler ve genel grev düzenlendi. 18 Aralık 1981'de sıkıyönetim ilan edildi, Dayanışma Sendikası yasaklandı ve Walesa tutuklandı. Muhalefetin baskısı neticesinde 1982'de serbest bırakılan Walesa, ertesi yıl Nobel Barış Ödülü'ne layık görüldü. Yasaklandıktan sonra Dayanışma Sendikası faaliyetlerini gizlice devam ettirdi. 1987'den itibaren Dayanışma Sendikası, devletçi sosyalist sisteme karşı bir toplumsal ve siyasal harekete dönüştü. Ayrıca Vatikan ve Batı Avrupa destekli Polonya Katolik Kilisesi de 1980'li yıllarda antikomünist muhalefetin güçlenmesinde önemli rol oynadı. (Rothschild, 1989, s. 199-203; Stokes, 1997, s. 170-172; Judt, 2007, s. 585-589, 605-608).

Muhalefetin baskısı sonucunda 1988'de Messner hükümeti görevden alındı yerine reformist Rakowski hükümeti kuruldu (Mizsei, 1995a, s. 39). 4 Temmuz 1989'da yapılan ilk çok partili seçimlerde

Polonya Birleşik İşçi Partisi parlamentodaki sandalyelerin %38'ini, Walesa liderliğindeki Dayanışma hareketi ise sandalyelerin %32'sini kazandı. Seçim sonrasında yeni hükümet, Dayanışma'nın liderliği ve Tadeusz Mazowiecki başbakanlığı altında Büyük Koalisyon olarak kuruldu (Millard, 2004, s. 42, 44).

Polonya, iktidar değişiminden kısa bir süre önce 12 Haziran 1989'da IMF'ye üye olmuştu bile (Karluk, 2007, s. 355). IMF ile kurulan ilişkiler Polonya'yı kapitalizm yoluna soktu. 4 Temmuz seçimi sonrasında oluşan çok partili parlamento ve koalisyon hükümeti, serbest piyasa ekonomisine hızlı geçiş konusunda bir 'reform uzlaşması' sağladı. Bu uzlaşmaya parlamentoda yer alan Polonya Birleşik İşçi Partisi vekilleri de katıldılar (Millard, 2004, s. 35).

Aralık 1990'da cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan Lech Walesa, hızlı biçimde piyasa ekonomisine geçmeyi savunan Jan Krzysztof Bielecki'yi başbakanlığa atadı. Ayrıca Latin Amerika ülkelerinde danışmanlık yapmış olan Harvard Üniversitesi ekonomi profesörü Jeffrey Sachs, neoliberal reformların uygulanması konusunda hükümete danışman olarak atandı (Weydenthal, 1992a, s. 333-336; Weydenthal, 1992b, s. 336-339; Sachs, 1992, s. 340-344).

Kapitalizmin temel özelliklerinden birisi, hiç kuşkusuz özel mülkiyet ve özel sektördür. Polonya'da küçük çaplı özel mülkiyet ve özel sektörün GSMH içindeki payı 1980'de sadece %4 ve 1988'de %7,6 idi. Geri kalan büyük payı devlet mülkiyeti ve kamu sektörü oluşturuyordu. Dolayısıyla Polonya'da kapitalizme geçilebilmesi için evvela özel mülkiyetin ve özel sektörün önünü açmak gerekiyordu. Bu açılım, 1988'de çıkarılan üç temel yasayla birlikte başlatıldı. Bu yasalar, işçi sayısı sınırlaması olmadan özel şirketlerin kurulmasına, yabancı sermaye girişine, yerli özel şirketlerin yabancı şirketlerle ortak girişim oluşturmalarına ve özel bankaların kurulmasına müsaade etti. Yabancı sermayeye, ilk üç yıl vergi muafiyeti gibi önemli teşvikler sunuldu. Tarım ürünleri alımı üzerinde devlet tekeline son verildi ve böylece tarım ticareti serbestleştirilip özelleştirildi. Merkez Bankası'nın yerine dokuz yerel banka kuruldu ve ayrıca döviz üzerindeki devlet tekeli kaldırıldı.

Bu yasal düzenlemeleri takiben 1989 içinde özel iş kuranların sayısı 225 bin arttı, özel şirket sayısı 11.800'e yükseldi ve özel bankalar kurulmaya başlandı. İlk özel banka, Polonya kökenli Amerikalılar tarafından kurulan 'American Bank in Poland' oldu. Akabinde yabancı bankaların katılımıyla Polonya Kalkınma Bankası kuruldu.

Ayrıca 31 Mart 1990'a kadar 2.500 özel döviz bürosu açıldı.

Daha da önemlisi, 1989 baharında çıkarılan yeni bir yasa, işletme yöneticilerine, büyük işletmelerde/fabrikalarda alt birimleri parça parça özel şirkete dönüştürme izni verdi. Bu izinle birlikte Polonya'da 'nomenklatura özelleştirme' olarak bilinen süreç başladı. *Nomenklatura* (işletme yöneticileri / teknokratlar) arasında şirket kurma ve şirket kapma yarışı kızıştı. Böylece Leh *nomenklaturası*, 1989'dan itibaren Leh kapitalistlerine dönüşmeye başladı. Bu gibi neoliberal reformlar, ülkeyi hızla kapitalizm yoluna sokarken ve işletme yöneticilerini kapitalistleştirirken, eş zamanlı olarak işsizliği, enflasyonu ve bütçe açığını arttırdı (Mizsei, 1995a, s. 38-41, 52-53).

Eylül 1989'da göreve gelen Mazowiecki hükümeti yeni ekonomi programını 1 Ocak 1990'da başlattı. Gıda, enerji ve barınma sübvansiyonları ile sağlık ve eğitim harcamaları azaltıldı. Ücret artışı, enflasyonun %20-60'ı oranında gerçekleştirildi. Böylece reel ücretler bir yıl içinde %40-80 oranında düşürülmüş oldu. Fiyatların serbest bırakılması neticesinde enflasyon oranı 1990'da %250'ye fırladı. Bu oran, devlet müdahalesi sonucunda 1993'te ancak %60'a çekildi. Devlet sübvansiyonlarının kesilmesi, kamu yatırımlarının durdurulması, sosyal hizmetlerinin radikal biçimde azaltılması, enflasyonun yükselmesi ve reel ücretlerin düşmesi sonucunda toplumun refah seviyesi hızla geriledi ve yoksulluk yaygınlaştı.

Dünya Bankası, Polonya'nın talep ettiği 300 milyon dolarlık krediyi, yeni bir özelleştirme yasının hazırlanması koşuluna bağladı. Bu önkoşul, 3 Temmuz 1990'da Polonya Meclisi *Szejm* tarafında yerine getirildi. 329 kabul ve sadece 2 retle kabul edilen yeni özelleştirme yası, özelleştirme sürecini yönetmesi için Mülkiyet Dönüşüm Bakanlığı'nı kurdu. Ayrıca aynı yasa kapsamında Varşova'da Menkul Kıymetler Borsası kuruldu. Özelleştirilecek işletmelerin hisse sentleri halka arz edildi ve işletmelerin (en fazla) %20 hissesi işletmede çalışan işçilere indirimli fiyattan sunuldu. Hisselerin en az %80'i ise piyasaya satışa sunuldu. Özelleştirmelere yabancı şirketlerin katılmalarına müsaade edildi. Yasa, özelleştirilen işletmeyi satın alan yabancı sermayeye üç yıl gelir vergisi muafiyeti tanıdı. Daha da vahimi, özelleştirilen (yabancı şirkete satılan) işletme içinde 'ilk üç yıl ücret artışı yapılmayacağı' konusunda devlet garantisi verildi (Mizsei, 1995a, s. 43-49).

Yabancı sermayeye verilen bu 'devlet garantisi', enflasyonun son derece yüksek olduğu 90'lı yıllarda kaçınılmaz olarak reel ücretlerin radikal biçimde

azalmasına ve işçilerin feci şekilde yoksullaşmalarına sebep oldu. Buna karşılık, ücretlerin düşürülmesi ve işçilerin yoksullaştırılması yoluyla yüksek kar oranları sağlandı ülkeye giren yabancı şirketler için.

Özelleştirme yasası 8.441 devlet işletmesini özelleştirme kapsamına aldı. Bunların %27'si 1997 sonuna kadar özelleştirildi. Bunlar arasında Silezya Kablo, Prochnik Tekstil, Exbud İnşaat, Krasno Cam Fabrikası gibi büyük işletmeler yer alıyordu. Büyük işletmeler, daha kolay özelleştirilebilmeleri için önce parçalara bölündü. Bunu düzenleyen Anti-Tekel Yasası Şubat 1990'da çıkarıldı. Belediyelere ait konutlar da 1990'da satılığa çıkarıldı. İlk altı ayda 25 bin konut satıldı. Toprak ticaretini engelleyen yasa, Kasım 1990'da kaldırıldı ve yabancılara da toprak satın alam hakkı tanındı. Ayrıca devlet işletmelerine ve kooperatiflere ait perakende mağazaları satışa çıkarıldı. 1990 sonuna kadar bunların yarısı satıldı. 1990 yılının ilk altı ayında sanayide 54.500 ve ilk dokuz ayında ticaret alanında 27.000 özel işletme açıldı. (Mizsei, 1995a, s. 49-50, 54-56; Mizsei, 1995b, s. 26).

1994 yılına gelindiğinde tarım dışı sektörlerde faaliyet gösteren özel işletmelerin sayısı 1,8 milyona ulaştı. Bunların %80'ni ticaret, hizmet ve ithalat alanlarında faaliyet gösteriyordu. 1994'te emek gücünün %60'ı (5,3 milyon işçi), GSYİH'nın %55'ini üreten özel işletmelerde çalışmaktaydı. Sanayide özel sektörün payı 1996'da %52'ye yükselerek ilk defa kamu sektörünün payını geçti. Dış ticaretin serbestleştirilmesi ile birlikte ithalat patlaması yaşandı ve dış ticaret açığı yükseldi. Eski sosyalist ülkeler ile olan ticaret hacmi azalırken, AB ülkeleri ve ABD ile olan dış ticaret hacmi hızla arttı.

1991'de Ortak Girişim Yasası ve Yabancı Yatırım Yasası çıkarıldı. Ertesi yıl Yabancı Sermaye İdaresi kuruldu. Yabancı sermaye girişi, en çok özelleştirme yoluyla gerçekleşti. Vergi indirimi ve düşük ücretler gibi teşvikler sunularak yabancı sermaye Leh piyasasına çekildi. 1990 ortasına kadar 400 milyon dolar yabancı sermaye girişi gerçekleşti ve 1.700 yabancı sermayeli şirket ortaklığı kuruldu (Mizsei, 1995a, s. 52). 1991-1997 döneminde toplam 20,6 milyar dolar tutarında yabancı sermaye girişi gerçekleşti. Dünya Bankası verilerine göre, 1990-2000 döneminde gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımı 39 milyar doları buldu (Vachudova, 2008, s. 190).

Yabancı yatırımlarda şirket sayısı bakımından Almanya, sermaye tutarı bakımından ise ABD ilk sırayı aldı. 1997'de ülkedeki toplam yabancı sermaye yatırımının %22,5'i ABD şirketlerine aitti. Ayrıca İtalya, Fransa, Hollanda, İngiltere, Avusturya, İsveç ve Güney Kore şirketleri de önemli miktarlarda

yatırımlar gerçekleştirdiler. Kapitalizme geçişle birlikte Fiat, Ameritech International, France Telecom, General Motors, Pepsi-Cola, Unilever, Opel gibi dünya ekonomisinin devleri Polonya piyasasına giriş yaptılar. Bu şirketler özelleştirmelerden büyük paylar aldılar. Örneğin, temizlik malzemeleri üreten Pollena Bydgoszcz fabrikasının %80 hissesini, bir İngiliz-Hollanda şirketi olan Unilever satın aldı. (Bkz. Ersun ve Akgür, 1998, s. 20-34, 49-52, 73-77; Berend, 1996, s. 327-329).

5. Sonuç

Doğu Avrupa'da devletçi sosyalist sistemin tasfiyesi ve kapitalizme geçiş süreci neoliberal politikalar üzerinden gerçekleştirildi: Özelleştirmeler, ithalat ve yabancı sermayenin serbestleştirilmesi, sosyal hizmetlerin kısılması, reel ücretlerin azaltılması, devlet sübvansiyonlarının sona erdirilmesi, sosyal devlet anlayışının terk edilmesi ve fiyatlar üzerinde devlet kontrolünün sona erdirilmesi. Bu politikalar, IMF, Dünya Bankası, Batılı merkez kapitalist devletler tarafından önerildi ve 1990 sonrasında kurulan antikomünist hükümetler tarafından kabul edilip uygulandı. Yani kapitalizme geçiş süreci (neoliberal politikaların uygulanması), Batılı merkez kapitalist devletler ile Doğu Avrupalı antikomünist hükümetler/siyasetçiler arasında kurulan işbirliği sonucunda gerçekleştirildi. Bu ekonomi-politik işbirliği devletçi sosyalizmi tasfiye etti, kapitalizmi yapılandırdı ve söz konusu ülkeleri kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre etti.

Macaristan, Polonya, Çek ve Slovakya kapitalizme geçiş sürecinde ve sonucunda Batılı merkez kapitalist ülkelerin yeni piyasaları haline geldiler. Başka bir ifadeyle, neoliberal politikalar ve kapitalizme geçiş sonucunda bu dört ülke, Batılı merkez kapitalist ülkelere bağımlı 'çevre kapitalist ülkeler' haline getirildiler.

Yapılan özelleştirmelerin büyük çoğunluğunu Batılı şirketler satın aldı ve Doğu Avrupa piyasası Batılı markalarla dolup taştı. Özellikle Alman şirketleri on yıl içinde bölgede hâkimiyet kurdular. Daha önce İkinci Dünya Savaşı'nda güçlü tanklarıyla Doğu Avrupa'yı işgal eden Almanya, 1990 sonrasında bu sefer güçlü şirketleriyle aynı bölgeyi ekonomik olarak işgal etmeyi başardı. Böylece Macaristan, Polonya, Çek ve Slovakya adeta Almanya'nın iktisadi arka bahçesi haline geldi.

Gerçekleştirilen özelleştirmelerden en fazla Batılı şirketler ve eski sosyalist dönemin yönetici elitleri faydalandılar. Çünkü özelleştirme politikası, hem yabancı sermayeyi bu ülkelere çekti, hem de yönetici elitleri (bürokratları, teknokratları, siyasetçileri) zenginleştirip kapitalistleştirdi.

Özelleştirme politikası, Doğu Avrupa'da 'ilkel sermaye birikimi' için uygun bir zemin yarattı: Herhangi bir iktisadi değer üretmeden, var olan iktisadi varlıklara/kaynaklara güç veya siyasi bağlantı kullanarak el koyma yoluyla büyük meblağlarda sermaye birikimi sağlandı. Batılı emperyalist devletler Afrika, Asya ve Amerika kıtalarını sömürgeleştirerek ilkel sermaye birikimi gerçekleştirdiler. Yani bu üç kıtanın yeraltı ve yerüstü kaynaklarına ve hatta insan gücüne zorla el koyarak büyük sermaye birikimi sağladılar. Doğu Avrupa'da ise, 'yerli-milli' siyasetçiler, bürokratlar ve teknokratlar ilkel sermaye birikimini bizzat kendi ülkelerinin hâlihazırdaki iktisadi varlıklarını ve kaynaklarını talan ederek gerçekleştirdiler. Tabi ki, Batılı şirketler de söz konusu ilkel sermaye birikiminden fazlasıyla nasıplandılar.

Dolayısıyla 1990 sonrasında yaşanan kapitalizme geçiş süreci, büyük ölçüde ilkel sermaye birikimi şeklinde gerçekleştirildi ve bu süreç, büyük ölçüde özelleştirmeler yoluyla yürütüldü. Sosyalist dönemde kurulmuş olan fabrikalar, işletmeler, bankalar, evler, binalar, dükkânlar, lojmanlar, tatil köyleri, eğlence merkezleri, oteller, madenler, tarım alanları, çiftlikler ve her türlü yeraltı-yerüstü kaynakları özelleştirme adı altında değerlerinin çok altında fiyatlarla siyasetçilere, bürokratlara, teknokratlar ve ayrıca yabancı sermayeye teslim edildi. Kısacası; kamusal iktisadi varlıklar ve kaynaklar, kapitalizme geçiş sürecinde özelleştirme adı altında adeta talan edildi ve böylece ilkel sermaye birikimi gerçekleştirildi Doğu Avrupa piyasasında.

Macaristan, Polonya, Çek ve Slovakya'da kapitalizme geçişle birlikte doğal olarak yeni bir kapitalist sınıf oluştu. Bu yeni kapitalist sınıf, liberal ideolojinin varsaydığı gibi, 'serbest piyasa şartlarında başarılı olan yetenekli zeki girişimciler' içinden çıkmadı. Tam tersine, eski devletçi sosyalist sistemin siyasetçileri, bürokratları, teknokratları ve yeni türeyen organize suç liderleri 1990 sonrasında kapitalistleştiler. İktidarı elinde bulunduran siyasetçiler, bürokratlar, teknokratlar ve ayrıca organize suç liderleri yasal yöntemlerle (özellikle özelleştirmeler yoluyla) veya yasadışı yöntemlerle (özellikle kaçakçılık yoluyla) 'kendilerini kapitalistleştirme' olanakları elde ettiler kapitalizme geçiş sürecinde ve sonucunda.

Kapitalizme geçiş sürecinde Macaristan, Polonya, Çek ve Slovakya'da (özellikle 1990'ların ilk yarısında) üretim kapasitesi, GSMH, kamusal yatırımlar ve sosyal hizmetler radikal biçimde geriledi, enflasyon, işsizlik ve dış ticaret açığı arttı, yoksullaşma yaygınlaştı ve gelir dağılımı bozuldu. Yüksek enflasyon artışı, reel ücretlerin azalması, işsizliğin

artması, sosyal hizmetlerin kısılması ve sosyalist dönemden kalma sosyal güvenlik sisteminin tasfiye edilmesi sonucunda yoksullaşma ve ekonomik eşitsizlikler arttı.

1990'lı yılların ilk yarısında yaşanan büyük ekonomik çöküşü ve yoksullaşmayı azaltmak amacıyla on yılın ikinci yarısında devletin ekonomiye müdahalesi kısmen arttırıldı ve daha 'kontrollü liberalleşme' sürecine girildi. Böylece ekonomik gerileme ve toplumsal yoksullaşma kısmen de olsa azaltıldı, ama Batı'ya olan iktisadi bağımlılık azalmadı, tam tersine artarak devam etti.

Reel yatırımların azalması, işsizliğin artması ve reel ücretlerin azalması nedeniyle Doğu Avrupa'dan Batı Avrupa'ya göçler 1990 sonrasında giderek hızlandı. Doğu Avrupalı göçmenler, Batı Avrupa ülkelerinde ucuz işgücü olarak hizmet verdiler ve daha yüksek ücretle çalışan Batı Avrupalı işçilere rakip oldular. Bu durum, Batı Avrupa ülkelerinde, Doğu'dan gelen göçmenlere karşı 'yabancı düşmanlığı'nı körükledi. Bu da, Batı Avrupa'da 1990 sonrasında aşırı milliyetçiliğin yükselmesinde büyük rol oynadı.

Kapitalizme geçiş süreci kaçınılmaz olarak devletlerin dış politikalarını da derinden etkiledi. Bu çalışmaya konu olan Doğu Avrupalı devletler, kapitalizme geçişle birlikte yüzlerini AB ile NATO'ya döndüler. Temel dış politika amaçları, Birliğe ve NATO'ya katılmak idi. AB ve NATO ise, 1990 sonrasında Doğu Avrupa'yı kendi kontrolü altına almayı ve Sovyet/Rus nüfuzunu bölgeden silip atmaya amaçladı. Bu amaçla her iki örgüt 1990 sonrasında Doğu'ya doğru hızla genişledi. Bu genişleme sürecinde Macaristan, Polonya ve Çek 1999'da, Slovakya ise 2004'te NATO'ya dâhil edildiler. Ayrıca bu ülkeler 2004'te AB'ye katıldılar.

NATO ile AB'ye katılım süreci Budapeşte, Varşova, Prag ve Bratislava üzerinde Amerikan ve Alman hegemonyasını tesis etti. Devletçi sosyalizm döneminde SSCB'ye bağımlı olan Macaristan, Polonya ve Çek-Slovakya, kapitalizm döneminde ABD ile Almanya'ya bağımlı hale geldiler. Bu ülkeler, 1990'lardan itibaren askeri-güvenlik alanında Amerikan hegemonyası altına girerken, ekonomi-politik alanda daha çok Alman hegemonyası altına girdiler. Çünkü bu ülkelerin askeriyesi (ordunun eğitimi, modernizasyonu, silahlandırılması ve güvenlik politikaları) ABD'ye, ekonomileri ise büyük ölçüde Almanya'ya bağımlıdır. Başka bir ifadeyle, kapitalizme geçiş ve kapitalist dünya sistemine entegrasyon süreci, 1990 sonrasında bu ülkeleri, Sovyet/Rus etkisinden koparıırken, Batılı emperyalist devletlere bağımlı hale getirdi. Bu güçlü bağımlılık durumu/ilişkisi, günümüzde tüm gücüyle devam etmektedir ve Avrupa'da yapısal ekonomi-

politik değişimler yaşanmadığı takdirde gelecekte de devam edecektir...

Kaynakça

- Agh, A. (1998). *Emerging Democracies in East Central Europe and the Balkans*. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar.
- Apathy, E. (1995). Çek-Slovakya. E. Apathy, vd., *Doğu Avrupa'da Özelleştirme (73-88)* içinde. Çev. Tarık Demirkan. İstanbul: YKY.
- Barany, Z. D. (1992). The Hungarian Democratic Forum Wins National Elections Decisively. L. H. Legters (Ed.), *Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991 (450-453)* içinde. Lexington: D. C. Heath and Company.
- Berend, I. T. (1996). *Central and Eastern Europe: Detour from the Periphery to the Periphery*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Csillag, I. (1995). Macaristan. E. Apathy, vd., *Doğu Avrupa'da Özelleştirme (89-111)* içinde. Çev. Tarık Demirkan. İstanbul: YKY.
- Demirkan, T. (1995). 1995 Başlarında Doğu Avrupa'da Özelleştirme. E. Apathy, vd., *Doğu Avrupa'da Özelleştirme (7-11)* içinde. Çev. Tarık Demirkan. İstanbul: YKY.
- Ersun, C. ve Akgür, M. (1998). *Polonya Ülke Profili*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Havel, V. (1992). New Year in Prague. L. H. Legters (Ed.), *Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991 (371-377)* içinde. Lexington: D. C. Heath and Company.
- Judt, T. (2007). *Postwar: A History of Europe since 1945*. London: Pimlico.
- Karlık, S. R. (2007). *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Knight, P. T. (1983). *Economic Reforms in Socialist Countries: The Experiences of China, Hungary, Romania and Yugoslavia*. Washington: World Bank Staff Working Press.
- Kusin, V. V. (1992). Vaclav Havel's First Term. L. H. Legters (Ed.), *Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991 (377-381)* içinde. Lexington: D. C. Heath and Company.
- Lewis, P. G. (2000). *Political Parties in Post-Communist Eastern Europe*. London: Routledge, 2000.
- Martin, P. (1992). Relations Between the Czechs and the Slovaks. L. H. Legters (Ed.), *Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991 (381-387)* içinde. Lexington: D. C. Heath and Company.
- Mazower, M. (2008). *Karanlık Kıta Avrupa'nın 20. Yüzyılı*. Çev. Mehmet Morali. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Millard, F. (2004). *Elections, Parties and Representations in Post-Communist Europe*. New York: Palgrave.

- Mizsei, K. (1995a). Polonya. E. Apathy, vd., *Doğu Avrupa'da Özelleştirme (37-57)* içinde. Çev. Tarık Demirkan. İstanbul: YKY.
- Mizsei, K. (1995b). Orta ve Doğu Avrupa'da Özel Sektörün Yeniden Doğuşu. E. Apathy, vd., *Doğu Avrupa'da Özelleştirme (13-36)* içinde. Çev. Tarık Demirkan. İstanbul: YKY.
- Pehe, J. (1992). Czechoslovakia: An Abrupt Transition. L. H. Legters (Ed.), *Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991 (346-351)* içinde. Lexington: D. C. Heath and Company.
- Pelikan, J. (1984). *Doğu Avrupa'da Sosyalist Muhalefet*. Çev. M. Halim Spatar. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Reisch, A. (1992). Hungary in 1989: A Country in Transition. L. H. Legters (Ed.), *Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991 (443-449)* içinde. Lexington: D. C. Heath and Company.
- Rothschild, J. (1989). *Return to Diversity: A Political History of East Central Europe since World War II*. Oxford: Oxford University Press.
- Sachs, J. (1992). The Plunge into Capitalism. L. H. Legters (Ed.), *Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991 (340-344)* içinde. Lexington: D. C. Heath and Company.
- Sezer, Ö. ve Çeşmecioğlu, S. (1998). *Çek Cumhuriyeti Ülke Profili*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Sezer, Ö. ve Çeşmecioğlu, S. (1998). *Macaristan Ülke Profili*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Sezer, Ö. ve Ünsal, F. (1998). *Slovakya Ülke Profili*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Stojanovic, S. (1997). *The Fall of Yugoslavia: Why Communism Failed*. New York: Prometheus Books.
- Stokes, G. (1997). *Three Eras of Political Change in Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Suda, Z. (1992). The Invasion of Czechoslovakia, 1968. L. H. Legters (Ed.), *Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991 (217-222)* içinde. Lexington: D. C. Heath and Company.
- Turan, G. (2006). *Sovyet Sonrası Orta Asya: Sosyalist Devletten Sosyal Devlete*. İstanbul: TASAM Yayınları.
- Vachudova, M. A. (2008). *Europe Undivided: Democracy, Leverage and Integration After Communism*. Oxford: Oxford University Press.
- Walesa, L. (1988). *Bir Umut Yolu*. Çev. Galip Üstün. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Weydenthal, J. B. (1992a). Poland's March Toward Capitalism. L. H. Legters (Ed.), *Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991 (333-336)* içinde. Lexington: D. C. Heath and Company.
- Weydenthal, J. B. (1992b). The First Hundred Days of Walesa's Presidency. L. H. Legters (Ed.), *Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991 (336-339)* içinde. Lexington: D. C. Heath and Company.